

WŁODZIMIERZ DZUN
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
Warszawa

ZMIANY STRUKTURALNE W GOSPODARSTWACH OSÓB PRAWNYCH W OKRESIE PRZED- I POAKCESYJNYM (LATA 1996-2010)

Wstęp

Gospodarstwa osób prawnych są znaczącym segmentem w rolnictwie zarówno w „starych”, jak i „nowych” krajów UE. W większości krajów UE-15 ich udział zwiększa się w ogólnej liczbie gospodarstw i w powierzchni gruntów rolnych będących w ich użytkowaniu¹. Poziom tego udziału jest jednak bardzo silnie zróżnicowany – najwyższy i szybko rosnący jest we Francji, wysoki i także rosnący w Niemczech², szybko wzrasta również w Danii³. W Polsce sektor gospodarstw prawnych, po dużym regresie i zasadniczych zmianach w jego strukturze prawno-organizacyjnej w latach 1990-1996 oraz znacznym zmniejszeniu się⁴ w okresie przedakcesyjnym, w ostatnich latach wyraźnie wchodzi na ścieżkę wzrostu. Jednak – jak dotychczas – rozpoznanie zmian zachodzących w tych gospodarstwach rolnych jest bardzo słabe. Badania naukowe i publikacje do tej pory koncentrowały się raczej na formach i kierunkach rozdysponowania mienia po zlikwidowanych PGR oraz efektywności gospodarowania wybranych grup gospodarstw powstałych na mieniu popegeerowskim. Wycinkowe analizy podejmowane były na bazie „Rankingu” przedsiębiorstw rolnych oraz grupy gospodarstw prawnych badanych w ramach Polskiego FADN. Brak jest bardziej kompleksowej próby analizy zmian w ujęciu dynamicznym w całym sektorze osób prawnych, z uwzględnieniem różnych form prawno-organizacyjnych go-

¹ W latach 2003-2010 w krajach UE-15 udział gospodarstw osób prawnych w ogólnej liczbie gospodarstw wzrósł z 4,2% do 5,6%, a w powierzchni gruntów rolnych w użytkowaniu gospodarstw z 26% do 29%.

² W latach 2003-2010 we Francji udział gospodarstw prawnych w ogólnej liczbie gospodarstw wzrósł z 21,7% do 29,2%, w powierzchni użytków rolnych z 46,4% do 57,7%, a w Niemczech odpowiednio z 5,7% do 8,7% i z 31,0% do 33,6%.

³ W Danii tylko w latach 2003-2007 liczba gospodarstw osób prawnych wzrosła prawie o 40%, a gruntów rolnych w ich użytkowaniu o 75%.

⁴ W związku z wciąż trwającym procesem prywatyzacji gospodarstw państwowych oraz mienia (w tym przede wszystkim gruntów rolnych) po zlikwidowanych PGR.

spodarstw i ich wielkości obszarowej, a także zmian udziału tych gospodarstw w użytkowaniu ziemi rolniczej, zasobach pracy, zasobach kapitału, w produkcji rolnej oraz efektywności gospodarowania.

Próba taka zapoczątkowana została artykułem „Procesy transformacji gospodarstw osób prawnych w latach 1990-1996”, zamieszczonym w poprzednim numerze kwartalnika „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę przeanalizowania podstawowych zmian strukturalnych (w liczbie i strukturze obszarowej, w udziale gospodarstw z działalnością rolniczą, w przestrzennym rozmieszczeniu, w ukierunkowaniu produkcji rolniczej, w wielkości ekonomicznej oraz nakładach pracy)⁵ w sektorze gospodarstw osób prawnych w okresie przed- i poakcesyjnym. Analizę zmian w efektywności gospodarowania na tle zmian w poziomie i strukturze produkcji, ze względu na ograniczone ramy artykułu, pozostawiono do odrębnego opracowania. Przedstawiana analiza oparta została na danych PSR z lat 1996, 2002 i 2010 oraz literaturze przedmiotu.

Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw osób prawnych oraz w ich wyposażeniu w użytki rolne

Gospodarstwa ogółem

Po bardzo gwałtownych zmianach w liczbie i strukturze gospodarstw osób prawnych w okresie intensywnych przemian systemowych (lata 1990-1996)⁶, aż do wejścia Polski do UE, widoczna była w dalszym ciągu wyraźna tendencja zmniejszania się liczby tych gospodarstw (w latach 1996-2002 z 6403 do 4650, a więc o ponad 27%), bardzo silnie zróżnicowana w zależności od ich formy własnościowo-organizacyjnej (tab. 1). W największym stopniu zmniejszyła się liczba gospodarstw państwowych i spółdzielczych⁷, odpowiednio o 52% i 50%. Zmalała także (choć nieznacznie, bo tylko o niecałe 3%) liczba prywatnych spółek krajowych prawa handlowego. Natomiast znacząco, bo aż o 56%, wzrosła liczba gospodarstw własności zagranicznej i mieszanej (z reguły funkcjonujących w formie spółek prawa handlowego) oraz o prawie 29% gospodarstw prywatnych krajowych pozostałych (poza SPR i spółkami, a więc gospodarstw różnego rodzaju instytucji, np. kościołów i związków wyznaniowych, fundacji itp).

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej i objęciu polskiego rolnictwa unijną Wspólną Polityką Rolną (WPR) silna tendencja zmniejszania się sektora gospo-

⁵ Pominięta została analiza zmian w nakładach środków trwałych i obrotowych ze względu na to, że posługiwano się dostępnymi miernikami (np. średnim wyposażeniem w budynki gospodarcze lub w maszyny i urządzenia) w związku dużymi zmianami w tym sektorze w zakresie upraszczania i specjalizacji produkcji oraz coraz częstszym stosowaniem usług, może prowadzić do mylących wniosków.

⁶ Analiza procesu restrukturyzacji gospodarstw osób prawnych w latach 1990-1996 przedstawiona została w artykule zamieszczonym w numerze 2 kwartalnika „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” z bieżącego roku.

⁷ Grupa ta obejmuje Spółdzielnie Produkcji Rolnej (SPR), których trzon stanowią Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne (RSP), oraz gospodarstwa rolniczych organizacji zawodowych (z reguły są to dawne Zespoły Gospodarstwa Rolne Kółek Rolniczych – ZGR KR).

darstw osób prawnych (trwająca od początku okresu transformacji systemowej) została istotnie wyhamowana (tab. 1). W latach 2002-2010 liczba tych gospodarstw zmniejszyła się z 4650 do 4329, a więc o około 7%. Średnioroczne tempo zmniejszania się liczby analizowanych gospodarstw spadło – z 4,6% w latach 1996-2002 do 0,9% w latach 2002-2010 (z 292 do 40 gospodarstw). W okresie tym wyraźnie pogłębiło się zróżnicowanie kierunku i tempa zmian w zależności od formy własnościowej i prawno-organizacyjnej analizowanych gospodarstw. Chociaż wyraźnie zmalała dynamika zmniejszania się liczby gospodarstw państwowych i spółdzielczych, to jednocześnie odnotowano bardzo duży wzrost liczby gospodarstw zorganizowanych w formie spółek własności krajowej, utrzymał się także wysoki poziom wzrostu gospodarstw własności zagranicznej i mieszanej. Zarysowała się także wyraźna tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw komunalnych i prywatnych pozostałych, których liczba w poprzednim okresie bardzo dynamicznie (szczególnie komunalnych) rosła.

W efekcie nastąpiły duże zmiany w strukturze gospodarstw prawnych. W całym analizowanym okresie, zwłaszcza poakcesyjnym, znacząco zmalał udział gospodarstw państwowych i spółdzielczych, a zdecydowanie zwiększył się udział gospodarstw prywatnych krajowych (poza SPR) i zagranicznych (tab. 1).

Tabela 1

Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw osób prawnych w latach 1996-2010

Gospodarstwa	1996		2002		2010		Dynamika		
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	2002/ 1996	2010/ 2002	2010/ 1996
Ogółem	3066535	100	2933228	100	2277613	100	95,7	77,6	74,3
Osób fizycznych	3060132	99,79	2928578	99,84	2273284	99,8	95,7	77,6	74,3
Osób prawnych ogółem	6403	100	4650	100	4329	100	72,6	93,1	67,6
Publiczne	2016	31,5	1266	27,2	920	21,3	62,8	72,7	45,6
– państwowe	1953	30,5	935	20,1	679	15,7	36,7	72,6	34,8
– komunalne ^a	63	1,0	331	5,0	241	5,6	525,4	72,8	382,5
Prywatne krajowe	4251	66,4	3172	68,2	3132	72,3	75,0	98,2	73,7
– SPR	2467	38,5	1238	26,6	837	19,3	50,2	67,6	33,9
– spółki krajowe	1155	18,0	1124	24,2	1749	40,4	97,3	155,6	151,4
– pozostałe	629	9,8	810	17,4	546	12,6	128,8	68,2	86,8
Zagraniczne ^a	136	2,1	212	4,6	277	5,4	155,9	141,3	203,7

^a Oraz własności mieszanej.

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: (Dzun W., Dzun P. 2013); Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998; Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012; niepublikowane dane GUS.

Tabela 2

**Zmiany w powierzchni i strukturze użytków rolnych (UR)
w gospodarstwach osób prawnych w latach 1996-2010**

Gospodarstwa	1996 ^b		2002		2010		Dynamika		
	UR	%	liczba	%	liczba	%	2002/ 1996	2010/ 2002	2010/ 1996
Ogółem	17348,3	100	16899,3	100	15503,0	100	97,4	91,7	89,4
Osób fizycznych	14639,1	84,4	14858,4	87,9	13660,4	88,1	101,5	91,9	93,3
Osób prawnych ogółem	2708,9	100	2040,9	100	1842,6	100	75,3	90,3	68,0
Publiczne	1249,1	46,1	933,5	45,7	566,9	30,8	74,7	60,7	45,4
– państwowe	1242,2	45,9	916,7	44,9	552,7	30,0	73,8	60,3	44,5
– komunalne ^a	6,4	0,2	16,8	0,8	14,2	0,7	262,5	84,5	196,9
Prywatne krajowe	1341,9	49,5	968,3	47,4	1092,3	59,3	72,2	112,8	81,4
– SPR	501,6	18,5	323,9	15,9	248,7	13,5	64,6	76,8	49,6
– spółki krajowe	822,2	30,4	623,1	30,5	782,3	42,3	75,8	125,5	95,1
– pozostałe	18,1	0,7	21,2	1,0	61,3	3,3	117,1	289,2	338,7
Zagraniczne ^a	117,9	4,4	139,0	6,8	183,4	10,0	117,9	131,9	155,6

^a Oraz własności mieszanej; ^b Powierzchnia gruntów rolnych ogółem bez gruntów niestanowiących gospodarstw rolnych (371,1 tys. ha w sektorze publicznym i 221,2 tys. ha w sektorze prywatnym) oraz bez doszacowania UR nie spisanych w PSR.

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: (Dzun W., Dzun P. 2013); Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998; Użytkowanie i jakość gruntów, PSR 1996, GUS, Warszawa 1997; Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich, Warszawa, czerwiec 2003; Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012 i niepublikowane dane GUS.

Wraz ze zmniejszaniem się liczby gospodarstw prawnych malała także powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu (tab. 2). W całym analizowanym okresie powierzchnia UR w tym sektorze zmniejszyła się o 32% (w latach 1996-2002 o 24,7% – 4,1% średniorocznie, a w latach 2002-2010 o 9,7% – 1,2% średniorocznie). Ubytek gruntów rolnych w okresie przedakcesyjnym był nieco mniejszy, a w okresie poakcesyjnym nieco większy niż liczby gospodarstw. W rezultacie powierzchnia gruntów rolnych przypadająca średnio na gospodarstwo zasadniczo nie zmieniała się, w 1996 r. wynosiła 423 ha, w 2002 r. 439, a w 2010 r. 426 ha. Jednak kierunek i dynamika tych zmian były zdecydowanie różne w poszczególnych analizowanych grupach gospodarstw (tab. 2). Zarówno w okresie przed-, jak i poakcesyjnym największy ubytek gruntów rolnych, ze względu na kontynuowaną prywatyzację Zasobu WRSP, widoczny był w gospodarstwach państwowych. Należy jednak zauważyć, że średnioroczny ubytek UR w tych gospodarstwach w okresie poakcesyjnym był już znacznie niższy niż w okresie poprzednim (odpowiednio 6,6% i 5%). W sumie w latach 1996-2010 powierzchnia użytków rolnych w tych gospodarstwach zmalała o ponad 55%, a ich udział z 46% do 30%. Nieco mniejszy ubytek gruntów rolnych, szczególnie w okresie poakcesyjnym, był w SPR – powierzchnia UR

zmaląa o 50%, a jej udział w ogólnej powierzchni tego sektora zmniejszył się z 18,5% do 13,5%. Natomiast zdecydowana i przy tym nasilająca się tendencja wzrostowa widoczna była w grupie gospodarstw prywatnych krajowych pozostałych (poza SPR i spółkami). Powierzchnia UR w tych gospodarstwach wzrosła 3,4-krotnie, ale ich udział w ogólnej powierzchni UR gospodarstw prawnych jest wciąż nieduży i w 2010 r. wynosił 3,3%. Podobną tendencję, chociaż nie o tak dużej dynamice wzrostu, zaobserwowano w grupie gospodarstw własności zagranicznej i mieszanej. Powierzchnia UR w tych gospodarstwach wzrosła o 55,6%, a ich udział w ogólnej powierzchni UR tego sektora był już znaczący i w 2010 r. wyniósł 10%.

Analizując powyższe przemiany widać wyraźnie różnice nie tylko między gospodarstwami publicznymi i prywatnymi, ale także bardzo duże pomiędzy poszczególnymi grupami gospodarstw prywatnych. Najbardziej „oczywiste” są zmiany w grupie gospodarstw spółdzielczych. Nowe gospodarstwa spółdzielcze na ogół nie powstają, a z grupy istniejących SPR wypadają słabe ekonomiczne, z reguły mniejsze obszarowo spółdzielnie, a więc liczba spółdzielni maleje szybciej niż powierzchnia UR w ich dyspozycji. W rezultacie wyraźnie widoczna jest tendencja wzrostu średniej powierzchni SPR – z 203 ha w 1996 r. do 262 ha w 2002 r. i 297 ha w 2010 r.

Natomiast w grupie spółek ma miejsce tendencja odwrotna. Średnia powierzchnia gospodarstw wyraźnie się zmniejsza – z 712 ha w 1996 r. do 554 ha w 2002 r. i 447 ha w 2010 r. Jest to przede wszystkim rezultat powstawania gospodarstw spółek coraz mniejszych obszarowo (dużych gospodarstw do wdzierżawienia z Zasobu WRSP już nie ma), podziałów spółek oraz wycofywania przez ANR części dzierżawionych gruntów z Zasobu WRSP na powiększanie gospodarstw rolników indywidualnych.

Bardzo interesujące zmiany zaszły w okresie poakcesyjnym w grupie prywatnych gospodarstw pozostałych. W grupie tej średni (w sumie niewielki) obszar gospodarstw w okresie przedakcesyjnym nawet nieco się zmniejszył (z prawie 29 ha w 1996 r. do nieco ponad 26 ha w 2002 r.), a w okresie poakcesyjnym w efekcie znacznego zmniejszenia liczby gospodarstw, przy równoczesnym znaczącym wzroście powierzchni UR, gwałtownie wzrósł do 112 ha. Jest to prawdopodobnie efekt procesu koncentracji, wywołanego nieopłacalnością prowadzenia produkcji rolnej ukierunkowanej na minimalizację nakładów pracy przy niewielkim obszarze gospodarstwa.

Wyżej przedstawione procesy miały swoje odzwierciedlenie w zmianach liczby i struktury gospodarstw według grup obszarowych. Zarówno w okresie przed-, jak i poakcesyjnym zdecydowanie szybciej niż ogół gospodarstw prawnych malała grupa gospodarstw bardzo małych obszarowo (do 5 ha UR). Podobną tendencję, chociaż znacznie słabszą, zwłaszcza w okresie poakcesyjnym, można było zaobserwować w grupie gospodarstw powyżej 1000 ha UR. Miała na to wpływ przede wszystkim prywatyzacja PGR. Natomiast zasadnicza różnica między okresem przedakcesyjnym i poakcesyjnym widoczna była w tendencjach zmian w pozostałych grupach obszarowych. W okresie przedak-

cesyjnym zdecydowanie zwiększała się liczba gospodarstw od 5 do 20 ha. Był to przede wszystkim efekt znacznego wzrostu liczby gospodarstw komunalnych i prywatnych krajowych pozostałych, związanego z przepływem ziemi z Zasobu WRSP. Natomiast w okresie poakcesyjnym rosła zdecydowanie liczba gospodarstw od 30 do 500 ha, głównie spowodowana działaniem mechanizmu ekonomicznego, bowiem przy specjalizacji większości gospodarstw osób prawnych w produkcji zbóż i rzepaku oczekiwane efekty uzyskuje się w gospodarstwach dużych obszarowo.

Tabela 3

**Struktura i średni obszar gospodarstw osób prawnych ogółem
według grup obszarowych i podstawowych form prawnowłasnościowych
tych gospodarstw w 2010 r.**

Gospodarstwa	Ogółem	Grupy obszarowe w ha użytków rolnych, udział w %								Średni obszar ha UR
		Do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	≥100	
Ogółem	2277613	31,4	37,8	15,4	9,9	2,7	1,6	0,8	0,4	6,8
w tym: osób fizycznych	2273284	31,4	37,9	15,5	9,9	2,7	1,6	0,7	0,3	6,0
Osób prawnych ogółem	4329	3,2	8,1	6,5	7,2	4,2	6,0	10,3	54,7	425,6
Publiczne	920	2,0	8,9	6,6	8,4	5,7	8,6	13,9	46,0	616,2
– państwowe	679	1,2	3,1	4,3	6,3	4,9	8,2	14,7	57,3	814,0
– komunalne ^a	241	4,1	25,3	13,3	14,1	7,9	9,5	11,6	14,1	52,3
Prywatne krajowe	3132	3,3	8,3	6,7	7,2	3,9	5,2	9,4	56,1	348,8
– SPR	837	1,3	3,8	3,1	5,1	2,3	4,5	11,7	68,1	297,1
– spółki krajowe	1749	4,5	5,4	3,4	4,2	2,8	4,5	9,0	66,2	447,3
– pozostałe	546	2,6	24,4	22,7	19,6	10,1	8,4	7,0	5,3	112,3
Zagraniczne ^a	277	5,8	3,2	3,2	3,2	2,2	6,5	8,3	67,5	662,1

^a Oraz własności mieszanej.

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: jak w tab. 2.

W rezultacie znacząco poprawiła się struktura obszarowa gospodarstw prawnych. Przede wszystkim ponad 2-krotnie zmniejszył się udział gospodarstw bardzo małych obszarowo (do 5 ha) – z 23,8% w 1996 r. do 17,8% w 2002 r. i 11,3% w 2010 r. Jednocześnie nieco obniżył się – z 9,4% do 8,3% – udział gospodarstw największych obszarowo, a więc 1000 ha i więcej. Natomiast udział gospodarstw pozostałych średnich i dużych obszarowo (10-500 ha) wyraźnie wzrósł, w tym w szczególności o obszarze 50-500 ha – z 57% do 68%⁸. Jeszcze korzystniej ukształtowała się struktura UR według grup obszarowych (tab. 3). W sumie, w gospodarstwach małych obszarowo (do 10 ha UR) w 2010 r. znajdowało się tylko około 0,2% UR, podczas gdy w gospodarstwach dużych obszarowo, ponad 30 ha, aż 99,3% (w tym gospodarstwach ponad 100 ha UR aż 97%)⁹.

⁸ Dla porównania: w sektorze gospodarstw osób fizycznych udział gospodarstw bardzo dużych obszarowo (nie wyłączając gospodarstw o obszarze 1000 ha i więcej) w 2010 r. wynosił 1,2%.

⁹ Pod tym względem sytuacja w gospodarstwach osób fizycznych była diametralnie odmienna, udziały te wynosiły odpowiednio 36,2% i 30,4% (w tym ponad 100 ha – 12,2%).

Struktura obszarowa gospodarstw osób prawnych jest silnie zróżnicowana według form prawno-organizacyjnych gospodarstw (tab. 3). Najbardziej rozdrobnioną strukturą obszarową charakteryzują się gospodarstwa prywatne krajowe pozostałe i komunalne. W 2010 r. gospodarstwa małe obszarowo (do 10 ha) w tej pierwszej grupie stanowiły prawie 50%, w drugiej prawie 43%, podczas gdy w pozostałych grupach gospodarstw udział ten był kilkakrotnie niższy (w gospodarstwach spółdzielczych 8,2%, państwowych 8,6%, zagranicznych i mieszanych 12,2% i spółkach krajowych 13,3%). Jednocześnie w strukturze tych dwóch grup gospodarstw stosunkowo niewielki był odsetek gospodarstw powyżej 100 ha (w pozostałych krajowych 5,3% i w komunalnych 14,1%), natomiast w gospodarstwach państwowych 57%, a w spółkach, SPR i zagranicznych od 66-68%.

Zdecydowanie mniejszym zróżnicowaniem w zależności od form prawno-organizacyjnych charakteryzuje się struktura UR według grup obszarowych. We wszystkich rozpatrywanych grupach gospodarstw przeważająca większość UR znajduje się w gospodarstwach o obszarze ponad 100 ha. Udział ten – przy średniej 97% – wahał się od 96% do 98% w gospodarstwach zagranicznych, państwowych, spółkach krajowych i SPR do 86% w prywatnych krajowych pozostałych i 69% w komunalnych (tab. 4). Zróżnicowany udział gospodarstw większych obszarowo (30-100 ha), średnich obszarowo (10-30 ha) oraz niewielki małych obszarowo w strukturze UR jest więc tylko w grupie gospodarstw komunalnych (odpowiednio 21%, 7% i 3%) i gospodarstwach prywatnych pozostałych (odpowiednio 7%, 5% i 2%).

Tabela 4

Struktura użytkowników rolnych w gospodarstwach osób prawnych ogółem według grup obszarowych i podstawowych form prawno-własnościowych tych gospodarstw w 2010 roku na tle gospodarstw osób fizycznych

Gospodarstwa	Ogółem ha	Grupy obszarowe w ha użytkowników rolnych w %							
		do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	≥100
Ogółem	15502975	1,7	14,1	16,1	20,0	9,5	8,8	7,5	22,3
w tym: osób fizycznych	13660413	1,9	16,0	18,3	22,6	10,8	9,9	8,3	12,2
Osób prawnych ogółem	1842562	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3	0,5	1,8	97,0
Publiczne	566856	0,0	0,0	0,1	0,2	0,2	0,5	1,7	97,2
– państwowe	552697	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4	1,3	98,0
– komunalne ^a	14160	0,0	1,3	1,6	3,7	3,4	6,5	14,2	69,3
Prywatne krajowe	1275705	0,0	0,1	0,1	0,3	0,2	0,5	1,8	96,9
– SPR	248722	0,0	0,0	0,1	0,3	0,2	0,6	2,9	95,9
– spółki krajowe	782324	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,4	1,5	97,7
– pozostałe	61257	0,0	0,7	1,5	2,4	2,2	2,8	4,2	86,3
Zagraniczne ^a	183403	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4	0,9	98,5

^a Oraz własności mieszanej.

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: jak w tab. 2.

Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą

Podstawowe znaczenie przy ocenie zmian w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych mają jednak zmiany dotyczące gospodarstw prowadzących działalność rolniczą.

W pierwszym okresie przemian systemowych (lata 1990-1996), w związku z likwidacją produkcyjnego sektora gospodarstw państwowych i ostracyzmem w stosunku do spółdzielczych form gospodarowania w rolnictwie oraz dużymi trudnościami z racjonalnym zagospodarowaniem mienia (przede wszystkim gruntów rolnych) po zlikwidowanych PGR, sytuacja w sektorze gospodarstw osób prawnych w zakresie efektywnego wykorzystania UR do działalności rolniczej była bardzo niekorzystna. Przede wszystkim znaczna część gospodarstw rolnych pozostających w Zasobie WRSP wycofywała się z produkcji rolnej, a część nowotworzonych gospodarstw (głównie na bazie mienia popegeerowskiego) nie podejmowała produkcji bądź ją ograniczała ze względu na niską rentowność produkcji lub trudności finansowe. W końcowych latach tego okresu rozpoczął się proces rozwiązywania umów dzierżawnych (najczęściej na wniosek Agencji). Gospodarstwa powracały do Zasobu WRSP z reguły z wytraconą produkcją, a sprzedaż takiego gospodarstwa lub szybkie znalezienie kolejnego dzierżawcy w sytuacji pogarszającej się rentowności produkcji rolnej było trudne. Na początku analizowanego okresu sytuacja pod względem efektywnego zagospodarowania użytków rolnych w tym sektorze gospodarstw była więc niekorzystna. Duża część gospodarstw nie prowadziła działalności rolniczej, a w gospodarstwach prowadzących taką działalność wycofywano się z produkcji rolnej na znacznej części gruntów. Przede wszystkim duża część gruntów ornych była odłogowana lub pozostawała w ugorze, a użytki zielone nie były racjonalnie wykorzystywane z powodu powszechnego rezygnowania gospodarstw z chowu trawożernych (wypasowych) zwierząt gospodarskich. W 1996 r. aż prawie 1/4 gospodarstw osób prawnych nie prowadziła działalności rolniczej (tab. 5).

W okresie przedakcesyjnym liczba gospodarstw osób prawnych prowadzących działalność rolniczą znacznie zmalała (tab. 1 i 5), jednak w nieco mniejszym stopniu niż gospodarstw prawnych ogółem (odpowiednio 21,2% i 27,4%). W rezultacie odsetek gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w zbiorowości gospodarstw osób prawnych ogółem nieco wzrósł (z 70,9% do 76,9%)¹⁰ – jeśli jeszcze w 1996 r. udział gospodarstw bez działalności rolniczej w sektorze gospodarstw osób prawnych był zdecydowanie wyższy niż w sektorze gospodarstw indywidualnych, to już w 2002 r. nieco niższy. Poprawa ta byłaby jeszcze wyraźniejsza, gdyby nie pogorszenie sytuacji pod tym względem w grupie gospodarstw państwowych, w której zwiększył się udział gospodarstw bez działalności rolniczej z 31,8% do 40,4%. Także w grupie spółek krajowych, najczęściej organizowanych na mieniu popegeerowskim dzierżawionym z Zasobu WRSP,

¹⁰ W sektorze gospodarstw indywidualnych tendencja zmian w tym względzie była odmienna, zarówno pod względem kierunku, jak i skali. W sektorze tym liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o 18,2%, podczas gdy ogólna liczba gospodarstw tylko o 4,3%. Udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w tym sektorze zdecydowanie się zmniejszył – z 87,5% do 74,2%.

nastąpił regres i odsetek gospodarstw bez działalności rolniczej wzrósł z 7,9% do 14,6%. Dane te jeszcze raz potwierdzają, że tak wysoki udział gospodarstw bez działalności rolniczej w 1996 r. był przede wszystkim skutkiem dużych trudności z efektywnym zagospodarowaniem mienia po zlikwidowanych PGR.

W pozostałych analizowanych grupach gospodarstw odnotowano wzrost udziału gospodarstw z działalnością rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw, z tym, że w grupie SPR nastąpiło to przy znacznym zmniejszeniu się liczby tych gospodarstw, a w pozostałych grupach przy znacznym wzroście ich liczby (tab. 5).

Tabela 5

Gospodarstwa osób prawnych prowadzące działalność rolniczą i użytki rolne w tych gospodarstwach w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Liczba			% ogółu w grupie			Użytki rolne w tys. ha ^b		% ogółu w grupie	
	1996	2002	2010	1996	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Ogółem	2682350	2177591	1891065	87,5	74,2	83,0	15160,2	15026,2	89,7	96,9
w tym: osób fizycznych	2677810	2174015	1886888	87,5	74,2	83,0	13517,7	13379,0	91,0	97,9
Osób prawnych ogółem	4540	3576	4177	70,9	76,9	96,5	1642,5	1647,2	80,5	89,4
Publiczne	1370	837	828	68,0	66,1	90,0	565,0	373,3	60,5	65,8
– państwowe	1332	557	595	68,2	59,6	87,6	550,2	359,2	60,0	65,0
– komunalne ^a	38	280	233	58,7	84,6	96,7	14,8	14,1	88,1	99,9
Prywatne krajowe	3055	2550	3076	71,9	80,0	98,2	943,5	1090,6	97,4	99,8
– SPR	1633	1002	826	66,2	80,9	98,7	318,0	248,5	98,2	99,9
– spółki krajowe	1064	960	1714	92,1	85,4	98,0	609,6	781,1	97,8	99,8
– pozostałe	358	588	536	56,9	79,4	98,0	15,9	61,0	97,9	99,9
Zagraniczne ^a	115	189	273	84,6	96,4	98,6	134,1	183,3	96,5	99,9

^a Oraz mieszane; ^b Dla 1996 r. brak jest danych o powierzchni UR w gospodarstwach osób prawnych prowadzących działalność rolniczą i nie można jej wyliczyć na podstawie dostępnych publikacji GUS.

Źródło: Przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: jak w tab. 2

W okresie poakcesyjnym w sektorze gospodarstw osób prawnych ogółem, podobnie jak w grupie gospodarstw osób fizycznych, wyraźnie wzrósł udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (tab. 5). Był to efekt objęcia od 2004 roku polskiego rolnictwa WPR UE (przede wszystkim wprowadzenia dopłat obszarowych) i związanej z tym zmiany definicji gospodarstwa prowadzącego działalność rolniczą¹¹. W latach 2002-2010 udział ten w gospodarstwach osób prawnych zwiększył się z 76,9% do 96,5%, a w gospodarstwach osób fizycznych z 74,2% do 83%. W gospodarstwach osób prawnych miała na to wpływ przede wszystkim korzystniejsza struktura obszarowa, a zwłaszcza zdecydowanie mniejszy udział gospodarstw z najmniejszych grup obszarowych (przede wszystkim do 1 ha użytków rolnych, nie objętych dopłatami obszarowymi).

¹¹ Do działalności rolniczej aktualnie wlicza się nie tylko prowadzenie produkcji rolnej, ale także utrzymywanie użytków rolnych w kulturze rolnej (w przypadku gruntów ornych – utrzymywanie w ugorze, a w przypadku użytków zielonych – zazwyczaj ich wykaszanie).

W 2010 roku w grupie obszarowej do 1 ha użytków rolnych w sektorze gospodarstw osób fizycznych było 308,2 tys. gospodarstw (43,1%) nie prowadzących działalności rolniczej, podczas gdy w sektorze gospodarstw osób prawnych 4,5% (5 gospodarstw). W grupie obszarowej 1 ha i więcej użytków rolnych różnice te były już niewielkie. W sektorze gospodarstw osób fizycznych – 5,0% (78,2 tys. gospodarstw), a w sektorze osób prawnych – 4,5% (147 gospodarstw).

Udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw był i jest silnie zróżnicowany w zależności od formy prawnowłasnościowej tych gospodarstw (tab. 5). Mimo znacznego wzrostu w analizowanych latach, był i jest najmniejszy w gospodarstwach państwowych (59,6% w 2002 roku i 87,6% w 2010 roku), a zwłaszcza w gospodarstwach Skarbu Państwa (odpowiednio 50,3 i 84,5%), a więc, średnio biorąc, w gospodarstwach największych obszarowo. Związane jest to z nadal trwającym procesem zagospodarowywania (przede wszystkim prywatyzacji) mienia, w tym także użytków rolnych, po zlikwidowanych państwowych gospodarstwach rolnych. W pozostałych gospodarstwach osób prawnych krajowych odsetek ten był znacznie wyższy i w 2010 roku stał się bardzo wyrównany (od 98,0% w spółkach krajowych do 98,7% w spółdzielniach produkcji rolnej, czyli SPR). Należy podkreślić, że udział gospodarstw prawnych prowadzących działalność rolniczą we wszystkich tych formach był większy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (tab. 5).

Przedstawione wyżej zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw z działalnością rolniczą prowadziły do wzrostu udziału UR będących w użytkowaniu tych gospodarstw w ogólnej powierzchni UR tego sektora. W związku z tym, że generalnie rzecz biorąc, udział gospodarstw z działalnością rolniczą wzrasta w miarę zwiększania obszaru gospodarstw, udział UR jest wyższy niż gospodarstw prowadzących działalność rolniczą¹². W sektorze gospodarstw prywatnych osób prawnych, w związku z tym, że zdecydowana większość UR jest w użytkowaniu gospodarstw bardzo dużych obszarowo, udział UR będących w użytkowaniu gospodarstw z działalnością rolniczą we wszystkich analizowanych formach prawno-organizacyjnych zbliża się do 100% (w spółkach krajowych wynosi 99,8%, a we wszystkich pozostałych grupach 99,9%). Natomiast w grupie gospodarstw państwowych (zasadniczo w gospodarstwach Skarbu Państwa) znacząca część gospodarstw nie prowadzących działalności rolniczej stanowią gospodarstwa bardzo duże obszarowo. W rezultacie, w gospodarstwach tych sytuacja jest odwrotna – wyższy jest udział gospodarstw z działalnością rolniczą niż udział UR w tych gospodarstwach w powierzchni UR gospodarstw ogółem (w 2010 r. odpowiednio 87,6% i 65,0%).

¹² Szczególnie wyraźnie to widać w sektorze gospodarstw osób fizycznych. Udział gospodarstw z działalnością rolniczą w 2010 r. wynosił 83%, a udział UR w tych gospodarstwach w ogólnej powierzchni UR w użytkowaniu tego sektora prawie 98%.

Zróżnicowanie zmian w liczbie gospodarstw prawnych oraz powierzchni gruntów rolnych w ich użytkowaniu według województw w latach 1996-2010¹³

Po okresie intensywnych przemian systemowych, a więc w 1996 r., zróżnicowanie regionalne w udziale gospodarstw osób fizycznych i osób prawnych w strukturze ogółu gospodarstw rolnych było niewiele mniejsze niż na początku przemian systemowych. W skali kraju odsetek tych gospodarstw wynosił 0,26%, a na poziomie województw wahał się od nieco poniżej 0,1% w woj. świętokrzyskim, małopolskim i podkarpackim oraz w granicach 0,1-0,2% w woj. mazowieckim, lubelskim, łódzkim, podlaskim i śląskim, do 1,4% w zachodniopomorskim i około 1% w lubuskim. Stosunkowo wysoki był także w woj. pomorskim, opolskim, warmińsko-mazurskim i dolnośląskim – po około 0,7%. W latach 1996-2002 w województwach, w których był bardzo niski (małopolskie, świętokrzyskie, podkarpackie, mazowieckie, łódzkie), zmienił się niewiele, natomiast znacząco zmalał w większości województw o bardzo wysokim jego poziomie (woj. lubuskie, zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie, opolskie). Na uwagę zasługuje dość mała skala zmniejszenia się tego udziału w woj. wielkopolskim i kujawsko-pomorskim.

Ze względu na fakt, że średnio biorąc, gospodarstwa osób prawnych są znacznie większe obszarowo niż gospodarstwa osób fizycznych, zdecydowanie istotniejsze jest zróżnicowanie ich udziału w strukturze UR będących w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych. Udział tych gospodarstw, po okresie intensywnych przemian systemowych, najwyższy był w województwach tzw. popegeerowskich, w których rozdysponowanie ziemi popegeerowskiej odbywało się z dużymi trudnościami (lubuskie 41,6%, zachodniopomorskie prawie 40%) lub w których istniały bardzo duże i efektywne PGR-y, trudne do sprywatyzowania (opolskie 34,7%), a najniższy w województwach z bardzo nielicznymi PGR (łódzkie 2,8%, mazowieckie 3,3%, małopolskie 4%, świętokrzyskie 5,4%).

W latach 1996-2002 udział gospodarstw osób prawnych w użytkowaniu gruntów rolnych zmniejszył się we wszystkich województwach, w związku z czym regionalne zróżnicowanie nie uległo zasadniczym zmianom.

Natomiast w latach 2002-2010 zmiany w tym zakresie były już różnokierunkowe. W sześciu województwach udział ten nieznacznie wzrósł, w tym w czterech, w których był wysoki, chociaż nie najwyższy (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, pomorskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie), i w dwóch, w których był niski (łódzkie i mazowieckie). W pozostałych województwach udział ten zmalał, przy czym znacząco w województwach o już niskim jego poziomie i dużej dynamice tego procesu od początku przemian (w woj. podlaskim z 6,2% w 1996 r. do 3,3% w 2002 r. i 1,8% w 2010 r. oraz w woj. świętokrzyskim, odpowiednio: 5,4%, 3,3% i 1,8%). W rezultacie zróżnicowanie regional-

¹³ Dla okresu przedakcesyjnego przedstawione zostanie (ze względu na trudności z uzyskaniem danych) tylko zróżnicowanie zmian w powierzchni UR w gospodarstwach osób prawnych ogółem o obszarze 1 ha UR i więcej.

ne powiększyło się, tylko na nieco niższym poziomie. Najwyższym udziałem gospodarstw osób prawnych w użytkowaniu gruntów w roku 2010 charakteryzowały się: woj. zachodniopomorskie – 33,8%, opolskie – 28%, lubuskie – 24,7%, pomorskie – 22,1% i dolnośląskie – 21,9%, a najniższym: świętokrzyskie – 1,3%, podlaskie – 1,8% i łódzkie – 2,1%.

Tabela 6

Zmiany udziału gospodarstw osób prawnych^a i UR w ich użytkowaniu w strukturze ogółu gospodarstw i ogółu UR w latach 1996-2010 według województw (w %)

Województwa	W strukturze gospodarstw			W strukturze UR		
	1996	2002	2010	1996	2002	2010
Dolnośląskie	0,69	0,61	0,85	25,7	21,3	21,9
Kujawsko-pomorskie	0,43	0,38	0,47	15,5	10,5	12,8
Lubelskie	0,12	0,09	0,09	7,0	4,6	3,0
Lubuskie	0,97	0,75	1,02	41,6	32,9	24,7
Łódzkie	0,15	0,12	0,13	2,8	1,7	2,1
Małopolskie	0,09	0,10	0,10	4,0	3,2	3,1
Mazowieckie	0,11	0,11	0,13	3,3	2,7	3,2
Opolskie	0,72	0,57	0,81	34,7	28,5	28,0
Podkarpackie	0,09	0,09	0,12	7,6	8,9	7,8
Podlaskie	0,16	0,11	0,10	6,2	3,3	1,8
Pomorskie	0,79	0,54	0,56	25,0	19,5	22,1
Śląskie	0,19	0,15	0,18	12,1	9,9	6,3
Świętokrzyskie	0,08	0,09	0,06	5,4	2,1	1,3
Warmińsko-mazurskie	0,70	0,46	0,54	26,6	20,7	17,3
Wielkopolskie	0,49	0,47	0,49	21,2	16,1	16,4
Zachodniopomorskie	1,39	0,99	1,47	39,9	33,0	33,8
POLSKA	0,26	0,22	0,27	15,6	12,1	11,9

^a W liczbie gospodarstw osób prawnych nie uwzględniono gospodarstw do 1 ha UR ze względu na ich niewielką liczbę i nieistotny udział w ich strukturze (w 1996 r. – 0,1%, w 2002 r. – 0,02% i w 2010 r. – mniej niż 0,01%).

Źródło: Jak w tab. 1 i 2.

Zdecydowana większość gospodarstw osób prawnych, a zwłaszcza gruntów rolnych w ich użytkowaniu, znajdowała się w sześciu województwach zachodnich i północnych¹⁴ (gdzie dominowały Państwowe Gospodarstwa Rolne na początku przemian systemowych). Znaczący udział w tej strukturze miały także województwa o wysokiej kulturze rolnej, a więc kujawsko-pomorskie i wielkopolskie (tab. 6).

¹⁴ Po przeliczeniu według podziału administracyjnego obowiązującego od 1998 r.: zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie, dolnośląskie, opolskie.

Tabela 7

**Gospodarstwa osób prawnych prowadzące działalność rolniczą i grunty rolne
w ich użytkowaniu według województw^a w latach 2002-2010**

Województwa	Liczba gospodarstw		2010/ 2002	W % ogółu ^b		Powierzchnia UR		2010/ 2002	W % ogółu ^c	
	2002	2010		2002	2010	2002	2010		2002	2010
Polska	3576	4177	116,8	76,9	96,5	1642,6	1647,3	100,3	80,5	89,4
Dolnośląskie	432	539	124,8	81,2	97,5	203,3	197,2	97,0	92,0	88,7
Kujawsko-pomorskie	258	297	115,1	85,7	96,9	106,7	132,0	123,7	91,8	99,8
Lubelskie	173	187	108,1	81,2	98,9	36,7	41,6	113,4	50,2	99,5
Lubuskie	196	250	127,6	81,7	97,6	122,4	112,3	91,7	77,4	99,5
Łódzkie	179	162	90,5	84,0	95,9	18,4	21,6	117,4	93,4	98,2
Małopolskie	145	163	112,4	65,9	93,3	22,2	19,3	86,9	89,2	99,5
Mazowieckie	253	263	104,0	65,9	93,2	38,3	27,8	72,6	63,4	54,0
Opolskie	239	239	100,0	92,3	98,3	156,9	146,3	93,2	98,4	99,9
Podkarpackie	115	172	149,6	67,3	98,9	28,4	33,5	118,0	39,5	62,0
Podlaskie	79	92	116,5	73,8	92,3	34,6	18,2	52,6	91,8	98,4
Pomorskie	212	252	118,9	68,4	96,0	158,4	139,7	88,2	93,4	76,0
Śląskie	152	137	90,1	75,2	94,0	52,0	27,2	52,3	97,0	98,2
Świętokrzyskie	79	56	70,9	73,8	88,5	11,6	7,1	61,2	87,2	89,9
Warmińsko-mazurskie	180	282	156,7	65,2	97,6	153,8	147,1	95,6	65,8	77,1
Wielkopolskie	591	610	103,2	84,8	98,6	284,1	276,4	97,3	96,9	99,1
Zachodniopomorskie	293	476	162,5	70,1	95,0	214,7	300,0	139,7	64,1	90,2

^a Według siedziby użytkownika.

^b % w stosunku ogółu gospodarstw osób prawnych w danym województwie.

^c % w stosunku do ogólnej powierzchni użytków rolnych gospodarstw osób prawnych w danym województwie.

Źródło: Jak w tab. 1 i 2.

W latach 2002-2010, przy spadku liczby gospodarstw osób prawnych ogółem w skali całego kraju o 7%, a użytków rolnych w tych gospodarstwach o 10%, sytuacja w poszczególnych województwach była bardzo odmienna. Wzrost liczby analizowanych gospodarstw odnotowano w czterech województwach charakteryzujących się dotychczasowym dużym udziałem tej formy gospodarowania (zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie i kujawsko-pomorskie), ale także w woj. podkarpackim. Natomiast zwiększenie powierzchni użytków rolnych w tym sektorze nastąpiło w trzech województwach o znaczącym udziale tej formy gospodarowania (kujawsko-pomorskie, pomorskie i dolnośląskie) oraz w woj. łódzkim. Zmalała liczba analizowanych gospodarstw w 11 województwach, a użytków rolnych w tych gospodarstwach – w 12 województwach. Zmniejszanie się tego sektora gospodarstw, którego wyrazem jest przede wszystkim ograniczanie powierzchni użytków rolnych, w największym stopniu dotyczy-

ło grupy województw o zdecydowanej dominacji gospodarstw indywidualnych, z reguły z rozdrobnioną strukturą agrarną (śląskie, lubelskie, świętokrzyskie), ale także tych ze stosunkowo korzystną strukturą agrarną i jednocześnie z dużym udziałem gospodarstw modernizowanych oraz restrukturyzowanych (podlaskie). Jeśli chodzi o gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą, to zwiększenie ich liczby nastąpiło aż w 12 województwach, a zmniejszenie tylko w 3 województwach (świętokrzyskie, śląskie i łódzkie). Najwyższy poziom wzrostu odnotowano oczywiście w województwach, w których odsetek gospodarstw nieprowadzących produkcji w ogólnej liczbie gospodarstw był najwyższy w 2002 roku.

W rezultacie przedstawionych zmian regionalne zróżnicowanie udziału gospodarstw osób prawnych w poszczególnych województwach znacznie się pogłębiło. Udział wskazanych 6 województw tzw. popegeerowskich i 2 o wysokiej kulturze rolnej w ogólnej liczbie gospodarstw osób prawnych wzrósł z 65,3% do 68,9%, a w użytkach rolnych z 82,5% do 86,9%. Zmniejszył się natomiast odpowiednio w pozostałych województwach, które już na początku analizowanego okresu charakteryzowały się dominacją gospodarstw osób fizycznych.

Regionalne zróżnicowanie jest jeszcze większe w przypadku gospodarstw osób prawnych prowadzących działalność rolniczą. Udział tych gospodarstw w ogólnej liczbie był najwyższy w województwach odznaczających się wysoką kulturą rolną (opolskie, kujawsko-pomorskie i wielkopolskie) i powyżej średniej krajowej w województwach tzw. popegeerowskich (z wyjątkiem warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego), a stosunkowo niski w województwach zdominowanych przez drobne gospodarstwa indywidualne, gdzie najmniej było gospodarstw osób prawnych.

Główne kierunki zmian w produkcji rolniczej

Jak wskazywano wyżej, perspektywa objęcia od 2004 r. rolnictwa polskiego Wspólną Polityką Rolną UE była podstawowym czynnikiem stymulujących zainteresowanie gospodarstw rolnych działalnością rolniczą. W okresie przedakcesyjnym nastąpił niewielki, a w okresie poakcesyjnym znaczący wzrost udziału gospodarstw z działalnością rolniczą. W okresie przedakcesyjnym przyczyną niewielkiego wzrostu zainteresowania gospodarstw rozwojem produkcji rolnej była niska rentowność produkcji rolnej. Powierzchnia zasiewów zmniejszała się szybciej niż powierzchnia użytkowanych gruntów ornych. W latach 1996-2002 odsetek zasianych gruntów ornych zmalał z 75,3% do 70,4%. Jednocześnie w okresie tym trwał proces wycofywania się gospodarstw z produkcji zwierzęcej lub jej znacznego ograniczania. Udział gospodarstw utrzymujących podstawowe zwierzęta gospodarskie zmniejszył się z 42% do 34%, w tym bydła z 23,4% do 18,3% (krów z 20,7% do 16,6%), a trzody chlewnej z 31,5% do 23,5%. Znacząco zmalało także pogłowie zwierząt. W rezultacie udział gospodarstw osób prawnych w krajowym pogłowie obniżył się silnie w przypadku trzody chlewnej (z 14,1 do 7,5%), znacząco w hodowli bydła (z 7,6 do 5,5%) i w nieco mniejszym stopniu w hodowli krów (z 5,5 do 4,7%). Wskazane zmniejszenie zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej było przede wszystkim efektem całkowi-

tego wytracenia produkcji rolniczej w większości gospodarstw Skarbu Państwa przeznaczonych do prywatyzacji i znacznego ograniczania produkcji zwierzęcej w pozostałych gospodarstwach państwowych. W grupie gospodarstw państwowych pogłowie bydła zmniejszyło się o 58%, krów o 48%, a trzody aż o 74%.

W okresie poakcesyjnym w związku z wprowadzeniem dopłat i poprawą warunków gospodarowania zainteresowanie produkcją rolną, zwłaszcza gospodarstw większych obszarowo i wysokotowarowych, wyraźnie nasiliło się (szerzej na ten temat: Dzun W., Dzun P. 2013). Liczba gospodarstw z zasiewami wzrosła z 3159 do 3459, a więc o 10%, przy zwiększeniu liczby gospodarstw z działalnością rolniczą o 16,8%. Jednocześnie w gospodarstwach osób prawnych przybyło powierzchni zasiewów o 14,8% (z 1113,7 tys. ha do 1278,3 tys. ha), przy wzroście użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą o 0,3%¹⁵. W rezultacie gospodarstwa osób prawnych charakteryzują się wysokim wykorzystaniem powierzchni użytków rolnych pod zasiewy. Przy średniej wynoszącej 96,6%, największym udziałem obsianych gruntów ornych legitymowały się SPR (98,8%), a najmniejszym gospodarstwa osób prawnych prywatne krajowe pozostałe (poza SPR i spółkami krajowymi) – 74,6% oraz w następnej kolejności gospodarstwa skarbowe (83,8%).

W okresie poakcesyjnym nastąpiły także znaczące zmiany w chowie zwierząt gospodarskich. Chociaż zmalała liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie (o 14,3%)¹⁶ i ich udział w strukturze ogółu gospodarstw tego sektora (z 37,1% do 34,1%), to równocześnie silnie wzrosło pogłowie wszystkich zwierząt gospodarskich poza owcami (trzody i drobiu o ponad 1/2, a bydła i krów o ponad 1/10)¹⁷. Najwyższy spadek odnotowano w liczbie gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną i drób kurzy, bardzo niewielki w utrzymujących bydło, w tym krowy, przy jednoczesnym najwyższym wzroście pogłowia trzody i drobiu (po ponad 54%), dość dużym bydła (o 12%) oraz nieco mniejszym krów (o 10%).

Z powyższej analizy wynika, że w całym analizowanym okresie, a w szczególności w okresie poakcesyjnym, widoczny był dynamiczny proces upraszczania, specjalizacji i koncentracji produkcji zarówno roślinnej, jak i zwierzęcej. Miało to wyraźne odzwierciedlenie w zmianach w strukturze gospodarstw rolnych według typów rolniczych.

W latach 2002-2010 liczba gospodarstw osób prawnych, dla których określono typ rolniczy według metodologii z 2002 r., wzrosła z 3368 do 3627, a więc o 7,7%. Jeśli w 2002 roku typ rolniczy określono dla 94,2% gospodarstw z dzia-

¹⁵ Natomiast w gospodarstwach osób fizycznych liczba gospodarstw z zasiewami zmalała aż o 27,3%, przy zmniejszeniu liczby gospodarstw z działalnością rolniczą o 13,2%. Udział gospodarstw z zasiewami w ogólnej liczbie prowadzących działalność rolniczą obniżył się o 15 p.p. (z 92,2% do 77,2%). Powierzchnia zasiewów zmniejszyła się o 5,5%, przy ograniczeniu powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą o 1%.

¹⁶ Tych danych nie można porównywać z danymi okresu poprzedniego, gdyż zmiany w latach 1996-2002 dotyczyły tylko podstawowych zwierząt gospodarskich.

¹⁷ W gospodarstwach osób fizycznych zmniejszenie liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie i ich udziału w strukturze ogółu gospodarstw były znacznie większe – odpowiednio o 27,1% i z 63,3% do 46,6%.

łałnością rolniczą, to w 2010 roku dla 86,8%. Powodem niższego udziału (przy wzroście liczby) mogło być to, iż w 2010 r. do grupy gospodarstw z działalnością rolniczą zaliczono także gospodarstwa, których działalność ograniczała się tylko do utrzymywania użytków rolnych w dobrej kulturze.

Analizując gospodarstwa osób prawnych według typów rolniczych, należy przede wszystkim wskazać, że większość gospodarstw specjalizuje się w uprawach polowych (tab. 8). W latach 2002-2010 liczba takich gospodarstw zwiększyła się z 1566 do 2130, a więc o 36%, a ich udział z 46,5% do 58,7% (najwyższy poziom wzrostu dotyczył gospodarstw 100 ha i więcej).

Tabela 8

**Struktura gospodarstw prawnych o określonych typach rolniczych
według grup obszarowych w latach 2002 i 2010 i w % ogółu gospodarstw
w danej grupie obszarowej (struktura pionowa)**

Wyszczególnienie	Lata	Liczba ogółem typy (%)	Grupy obszarowe użytków rolnych w ha							
			do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	100 i więcej
Liczba gospodarstw ogółem/specjalizacja (typy rolnicze)	2002	3368	102	330	213	195	122	165	297	2010
	2010	3627	116	244	209	219	128	188	340	2183
w uprawach polowych	2002	46,5	6,9	48,8	55,9	52,8	62,7	50,0	51,6	44,7
	2010	58,7	5,2	53,7	67,5	68,9	68,8	59,6	62,1	59,1
w uprawach ogrodniczych	2002	2,8	22,5	10,0	5,6	4,1	2,6	1,3	1,8	0,4
	2010	2,7	13,8	15,2	3,8	5,0	3,9	2,1	1,5	0,5
w uprawach trwałych	2002	7,7	4,9	12,4	7,5	8,2	10,4	11,3	12,8	6,0
	2010	4,9	3,4	9,0	6,2	4,6	7,0	14,4	10,9	2,6
w chowie zwierząt żywnych w systemie wypasowym	2002	4,2	7,8	3,0	2,8	3,6	1,7	5,3	6,0	4,3
	2010	7,0	16,4	5,3	5,7	5,5	4,7	6,9	5,6	7,3
w chowie zwierząt żywnych paszami treściwymi	2002	7,1	45,1	8,2	5,2	10,3	6,1	11,3	8,5	4,4
	2010	6,1	54,3	7,0	2,9	3,2	3,1	6,4	4,7	4,4
różne uprawy	2002	5,4	4,9	9,1	10,8	9,7	7,0	6,0	4,3	3,8
	2010	3,3	1,7	7,0	3,8	4,1	4,7	1,6	4,1	2,7
różne zwierzęta	2002	6,2	0,0	2,7	4,2	5,6	0,9	6,0	3,9	8,1
	2010	3,4	2,6	0,8	3,3	4,1	1,6	2,1	2,4	4,1
różne uprawy i zwierzęta łącznie	2002	20,0	7,8	5,8	8,0	5,6	9,6	8,7	11,0	28,5
	2010	14,0	2,6	2,0	6,7	4,6	6,3	6,9	8,8	19,4

Źródło: Obliczenia własne sporządzone na podstawie opracowania pt. „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, PSR 2002, GUS Warszawa 2005 oraz niepublikowanych danych GUS.

Spory udział w omawianej zbiorowości mają jeszcze typy rolnicze o specjalizacji mieszanej. Jednak w analizowanym okresie widoczny był znaczny spadek liczby gospodarstw tych typów, tj. z różnymi uprawami (o 45%), różnymi zwierzętami (o 41%) oraz z różnymi uprawami i zwierzętami łącznie (o 25%). Ich łączny udział w strukturze ogółu omawianych gospodarstw wyraźnie zmalał (z 31,6% do 20,7%, tj. o 10,9 p.p.). Utrzymywanie się nadal jednak dużego

udziału gospodarstw o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w grupie gospodarstw bardzo dużych obszarowo jest zrozumiałe, bowiem gospodarstwa te ze względu na swój obszar mogą rozwijać kilka kierunków produkcji, na skalę zapewniającą wystarczająco dużą ich efektywność.

Jeśli chodzi o pozostałe typy produkcyjne, to przede wszystkim należy zwrócić uwagę na rosnącą liczbę i udział gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym (liczby ze 143 do 253, a więc aż o prawie 80%, a udziału z 4,2% do 5,2%) oraz malejącą liczbę i udział gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych (liczby z 261 do 178 i udziału z 7,7% do 4,9%) oraz w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi (liczby z 240 do 220 i udziału z 7,1% do 6,1%). Natomiast odsetek gospodarstw specjalizujących się uprawach ogrodnich w sektorze gospodarstw osób prawnych był niewielki i nawet nieco się zmniejszył (z 2,8% do 2,7%), przy niewielkim wzroście liczby takich gospodarstw. Jeśli zaś chodzi o gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym, to zastanawiające jest, że największy wzrost liczby i udziału gospodarstw tego typu nastąpił w gospodarstwach małych obszarowo, w tym przede wszystkim w grupie do 1 ha. Mogło to wynikać z wydzielania ferm zwierząt wypasowych – jako samodzielnych gospodarstw – z dużych obszarowo gospodarstw, ale także przekształcania się w ten typ gospodarstw mniejszych obszarowo, zajmujących się na przykład agroturystyką bądź hodowlą różnych zwierząt wypasowych, np. kóz (co może być związane z większymi dopłatami do użytków zielonych w wypadku utrzymywania zwierząt gospodarskich). Należy także wskazać na duży wzrost liczby i udziału gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi w najmniejszych grupach obszarowych. Jest to efekt rozwoju chowu drobiu, a także, chociaż w znacznie mniejszym stopniu – trzody chlewnej w typie fermowym.

Zmiany w nakładach pracy

Podstawową cechą zmian w nakładach pracy i kapitału w gospodarstwach osób prawnych było elastyczne dostosowywanie ich poziomu i struktury do zmian w zasobach użytków rolnych wykorzystywanych do działalności rolnej oraz do zmieniającego się poziomu i ukierunkowania produkcji rolnej.

W okresie przedakcesyjnym zasoby pracy zmniejszyły się w znacznie szybszym tempie niż powierzchnia użytkowanych gruntów rolnych, bowiem – jak wskazywano wcześniej – obniżał się stopień ich wykorzystania do produkcji rolnej. Dotyczyło to przede wszystkim gospodarstw sektora publicznego. W sektorze tym liczba pracujących w przeliczeniu na pełnozatrudnionych zmniejszyła się z około 68,5 tys. do 21,1 tys., a więc o prawie 70%. Liczba pracujących w przeliczeniu na 100 ha UR będących w użytkowaniu tego sektora zmalała z około 5,5 do 3,7 osób. Dynamika zmniejszania się liczby pracujących w gospodarstwach państwowych była jeszcze nieco wyższa, bowiem w gospodarstwach samorządowych i własności mieszanej liczba pracujących znaczą-

co wzrosła (z kilkudziesięciu osób¹⁸ do 1,4 tys. osób). Był to efekt postępującego rozdysponowywania Zasobu WRSP, prywatyzacji części spółek Skarbu Państwa, w tym także hodowli roślin i zwierząt, oraz ograniczania lub całkowitego wygaszania produkcji rolnej w nierozdysponowanych gospodarstwach rolnych pozostających w Zasobie WRSP.

W szybkim tempie zmniejszała się także liczba pracujących w SPR. Można tu wskazać, że liczba pracujących członków tych spółdzielni zmniejszyła się w ujęciu średniorocznym z 41,6 do 21,8 tys., a więc o prawie 48%, przy ograniczeniu powierzchni UR o ponad 35%. Z jednej strony, był to efekt likwidacji spółdzielni słabych ekonomicznie, najczęściej charakteryzujących się dużymi przerostami w zatrudnieniu, a z drugiej strony – restrukturyzacji i modernizacji spółdzielni utrzymujących się na trudnym rynku rolnym, a więc z reguły także poprzez zmniejszenie nakładów pracy. Jednak brak jest danych co do liczby pracujących członków spółdzielni zaangażowanych w działalność rolniczą¹⁹. Natomiast z danych PSR 2002 wynika, że w SPR pracowało prawie 4,5 tys. pracowników najemnych w przeliczeniu na pełnozatrudnionych. Jednak zmiany w tym zakresie także trudno ocenić – po pierwsze, ze względu na brak danych dotyczących liczby pracujących w produkcji rolnej, po drugie, ze względu na brak porównywalnych danych z PSR 1996. Na bazie fragmentarycznych danych z PSR i posiłkując się wynikami badań IERiGŻ, można szacować, że liczba pracujących w SPR w 1996 r. w przeliczeniu na pełnozatrudnionych wynosiła około 32-33 tys., a w 2002 r. około 16 tys., a więc zmalała o ponad 1/2.

Zmniejszyła się także liczba pracujących w pozostałych prywatnych gospodarstwach osób prawnych (nie będących gospodarstwami spółdzielczymi) z około 45 tys. do 28 tys. (w tym do około 22,4 tys. w spółkach krajowych, 0,6 w pozostałych oraz 5 tys. w zagranicznych i mieszanych) Liczba pracujących na 100 ha UR we wszystkich tych gospodarstwach ukształtowała się na poziomie około 3,7 AWU.

W sumie, w całym sektorze gospodarstw osób prawnych liczba pracujących w produkcji rolnej zmniejszyła się z około 146 tys. osób do 65 tys. (o 56%), a w przeliczeniu na 100 ha UR z 5,4 do około 4 osób w pełni zatrudnionych (AWU). W gospodarstwach osób fizycznych zatrudnienie na 100 ha UR zmalało nieznacznie – do 16,7 AWU w 2002 r. Na sytuację taką wpłynął fakt powstania i umocnienia się w sektorze gospodarstw osób fizycznych subsektora dużych obszarowo gospodarstw utworzonych w większości na mieniu zlikwidowanych państwowych gospodarstw rolnych (PGR), w którym poziom zatrudnienia był podobny jak w gospodarstwach osób prawnych.

W latach 2002-2010 liczba pracujących w gospodarstwach osób prawnych zmniejszyła się o około 1/4 (tab. 9), przy tylko nieznacznym ograniczeniu

¹⁸ W 1996 r. gospodarstwa te użytkowały około 7 tys. ha UR. Zakładając, że w gospodarstwach tych liczba pracujących na 100 ha UR byłaby nawet ponad 2-krotnie wyższa niż w gospodarstwach państwowych, to liczba pracujących w tych gospodarstwach w przeliczeniu na AWU byłaby mniejsza niż 0,1 tys.

¹⁹ W PSR 1996 i PSR 2002 nie zebrano danych o liczbie członków SPR pracujących w gospodarstwach rolnych oraz o wielkości ich wkładu pracy w te gospodarstwa.

powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą (o około 1%) i wyraźnym wzroście pogłowia zwierząt utrzymywanych w tych gospodarstwach (o kilkanaście procent – tab. 9). W konsekwencji, liczba pracujących w tym sektorze – uwzględniając całość użytków rolnych – zmalała z 4,0 do 3,0 AWU na 100 ha, a uwzględniając tylko użytki rolne w dobrej kulturze – do 3,2 AWU na 100 ha. W sektorze osób fizycznych także zaznaczył się niewielki spadek liczby pracujących (odpowiednio z 16,7 AWU do 15,7 AWU na 100 ha i 16,1 AWU na 100 ha użytków rolnych w dobrej kulturze), ale utrzymuje się wciąż na bardzo wysokim poziomie, mimo wyraźnie słabszego w tym sektorze zaangażowania gospodarstw w produkcję zwierzęcą.

Tabela 9

Pracujący w gospodarstwach osób prawnych według form prawnowłasnościowych w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU) w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Pracujący w AWU ^a		Dynamika zmian 2010/2002	AWU/100 ha UR	
	2002	2010		2002	2010
Ogółem	65052	48796	75,0	3,96	2,96
Publiczne	21061	11966	56,8	3,73	3,21
– państwowe	19648	11117	56,6	3,57	2,98
– samorządowe	1413	849	60,1	9,55	6,02
Prywatne	43991	36830	83,7	4,03	2,89
– SPR	16000	11099	69,4	5,03	4,47
– spółki krajowe	22365	20302	90,8	3,67	2,60
– pozostałe krajowe	582	570	97,9	3,66	0,93
– zagraniczne ^b	5044	4859	96,3	3,76	2,65

^a Po oszacowaniu liczby pracujących członków spółdzielni produkcji rolnej; ^b Oraz mieszanej własności.

Źródło: (Dzun W., Dzun P. 2013) oraz Pracujący w gospodarstwach rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012.

Wskaźnik nakładów pracy (nakłady pracy liczone w AWU w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych) i zmiany tego wskaźnika w omawianym okresie w analizowanym sektorze były silnie zróżnicowane według form prawnowłasnościowych gospodarstw. W 2002 roku wskaźnik ten był najwyższy w gospodarstwach samorządowych (9,55 AWU na 100 ha), a najmniejszy w gospodarstwach skarbowych (2,14 AWU na 100 ha). Stosunkowo wysoki był w gospodarstwach państwowych pozostałych (poza skarbowymi) i spółdzielczych – odpowiednio 6,5 AWU na 100 ha i 5,0 AWU na 100 ha. Natomiast w pozostałych formach prawnowłasnościowych utrzymywał się w granicach 3,7-3,8 AWU na 100 ha. W latach 2002-2010 we wszystkich formach prawnowłasnościowych, poza gospodarstwami skarbowymi (wzrost z 2,1 AWU na 100 ha do 2,5 AWU na 100 ha), nastąpiło zmniejszenie analizowanego wskaźnika. Największe miało miejsce w gospodarstwach prywatnych pozostałych krajowych (poza spółdzielniami produkcji rolniczej i spółkami) oraz w gospodarstwach samorządowych pozostałych państwowych. W rezultacie – jeśli nie uwzględnić gwałtow-

nego obniżenia tego wskaźnika w gospodarstwach prywatnych pozostałych – nastąpiło wyrównanie tego wskaźnika w poszczególnych formach prawnowłasnościowych. Odrębnej analizy wymaga gwałtowne obniżenie tego wskaźnika w gospodarstwach prywatnych pozostałych. Był to przede wszystkim rezultat dużego wzrostu powierzchni użytków rolnych w tych gospodarstwach, przy niewielkim zwiększeniu zasiewów (udział trwałych użytków zielonych w strukturze użytków rolnych wyniósł około 70% w 2010 roku)²⁰ i bardzo małego udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie (w 2010 roku 8,6% z bydłem i 8,8% z trzodą chlewną, przy 20,7% i 33,2% w SPR).

Zmiany w wielkości ekonomicznej gospodarstw prawnych

Przedstawione wyżej zmiany w strukturze obszarowej oraz w poziomie i strukturze produkcji analizowanych gospodarstw, ale także i w rentowności produkcji rolnej, miały swoje odzwierciedlenie w zmianach w ich strukturze pod względem wielkości ekonomicznej.

W omawianym okresie w strukturze gospodarstw osób prawnych ogółem obniżył się nieznacznie udział gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU), na tym samym poziomie pozostał udział gospodarstw średnich ekonomicznie (8-40 ESU), wzrósł natomiast dość znacząco udział dużych ekonomicznie (w tym nieco zmalał największych ekonomicznie powyżej 250 ESU). W strukturze gospodarstw osób prawnych było jednak wciąż bardzo dużo gospodarstw małych ekonomicznie. W 2010 roku stanowiły one aż 27,8% (w 2002 roku 30,7%). Trudno objaśnić to strukturą obszarową, ponieważ w 2010 roku było tylko 17,3% gospodarstw małych obszarowo (do 10 ha). W strukturze tej niewielki był także udział gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie, bowiem w 2010 roku wynosił tylko 38,6% (w 2002 roku 37,9%), podczas gdy gospodarstw z powierzchnią 100 i więcej ha – 55,8%.

Analizowana struktura gospodarstw osób prawnych była bardzo zróżnicowana w zależności od ich form prawnowłasnościowych. Na początku analizowanego okresu najkorzystniejszą strukturą charakteryzowały się gospodarstwa państwowe pozostałe (poza skarbowymi), wśród których aż 81,2% stanowiły gospodarstwa duże ekonomicznie, w tym 73,8% o wielkości 100 i więcej ESU, natomiast tylko 7,4% gospodarstwa małe ekonomicznie. Tylko nieco gorszą strukturą charakteryzowały się spółki krajowe (duże ekonomicznie 79,7%, w tym o wielkości 100 i więcej ESU 62,7%, i małe ekonomicznie 8,5%) oraz gospodarstwa własności zagranicznej i mieszanej (odpowiednio 75,0%, w tym 52,8% i 12,2%). Nieco mniej korzystną strukturą niż spółki odznaczały się spółdzielnie produkcji rolniczej (SPR).

W analizowanym okresie we wszystkich tych formach prawnowłasnościowych zaobserwowano niewielkie pogorszenie struktury ekonomicznej gospodarstw. W najmniejszym stopniu dotyczyło to SPR. Można sformułować opinię, że nastąpiło pewne zbliżenie analizowanych struktur w tych grupach gospo-

²⁰ Może to wynikać z zamiany gruntów ornych na użytki zielone w celu uzyskania dopłat obszarowych i mniejszego kosztu utrzymania ich w kulturze rolnej (zasadniczo tylko jedno wykoszenie).

darstw. Znacznie mniej korzystną strukturą ekonomiczną charakteryzowały się gospodarstwa samorządowe i skarbowe. W okresie tym struktura gospodarstw skarbowych nieco się poprawiła (zmałał udział gospodarstw małych ekonomicznie z 56,2% do 48,5% i wzrósł dużych ekonomicznie z 26,8% do 30,5%), natomiast samorządowych pogorszyła się (wzrost udziału gospodarstw małych ekonomicznie z 48,0% do 58,3% i zmniejszenie dużych ekonomicznie z 15,9% do 15,0%). Jednak porównując te struktury należy zauważyć, że gospodarstwa skarbowe miały zdecydowanie lepszą strukturę obszarową niż samorządowe (udział gospodarstw z powierzchnią 100 ha i więcej odpowiednio 54,7% i 14,6%, a gospodarstw małych obszarowo – odpowiednio 8,6% i 41,1%).

Zdecydowanie najbardziej niekorzystną strukturą ekonomiczną odznaczały się w 2002 roku gospodarstwa krajowe pozostałe (poza spółkami i SPR) – aż 86,9% gospodarstw małych ekonomicznie i tylko 2,6% dużych ekonomicznie. W jakimś stopniu było to pochodną niekorzystnej struktury obszarowej tej grupy gospodarstw (46,7% gospodarstw małych obszarowo i 42,6% średnio obszarowych). W grupie tej w badanym okresie nie nastąpiła poprawa tej niekorzystnej struktury (wzrósł nieco udział gospodarstw małych ekonomicznie do 88% i jednocześnie dużych ekonomicznie do 3,3%).

Tabela 10

Zmiany w strukturze gospodarstw według grup wielkości ekonomicznej i form prawnowłasnościowych w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Wielkość gospodarstw w ESU w 2002 r.					Wielkość gospodarstw w ESU w 2010 r.				
	do 8	8-16	16-40	40-100	100 i więcej	do 8	8-16	16-40	40-100	100 i więcej
Ogółem	89,8	6,8	2,8	0,4	0,2	87,4	7,1	4,3	0,9	0,3
w tym osób fizycznych	89,9	6,8	2,8	0,4	0,1	87,6	7,1	4,3	0,9	0,2
Osób prawnych ogółem	30,7	6,3	10,5	14,5	37,9	27,8	6,4	10,5	16,7	38,6
Publiczne	44,3	8,8	13,7	8,9	24,3	43,5	8,4	12,2	10,3	25,6
– państwowe	42,4	4,8	10,6	8,0	34,2	36,0	6,5	10,9	10,9	35,7
w tym: skarbowe	56,2	5,8	11,1	8,2	18,6	48,5	8,1	12,9	10,3	20,2
– pozostałe	7,4	2,0	9,4	7,4	73,8	9,9	3,1	6,9	12,2	67,9
– samorządowe	48,0	16,6	19,6	10,7	5,2	58,3	12,1	14,6	9,2	5,8
Prywatne prawne	26,5	5,6	9,5	16,3	42,2	24,6	6,0	10,1	18,0	41,3
– SPR	15,9	6,7	14,2	22,2	41,0	15,7	6,8	14,7	21,4	41,3
– spółki krajowe	8,5	4,4	7,4	17,0	62,7	12,0	6,1	9,8	21,3	50,8
– pozostałe krajowe	86,9	6,1	4,3	1,2	1,4	88,0	5,0	3,7	2,2	1,1
– zagraniczne	12,2	3,9	8,9	22,2	52,8	13,7	4,8	9,6	15,7	56,2

Źródło: (Dzun W., Dzun P. 2013).

Podsumowanie

W analizowanym okresie gospodarstwa osób prawnych, po gwałtownych i głębokich zmianach w strukturze własnościowej i prawno-organizacyjnej w pierwszej połowie lat 90., wciąż podlegały procesowi głębokiej restrukturyzacji. Efekty tych zmian były jednak zdecydowanie różne w okresie przed- i poakcesyjnym. Okres przedakcesyjny charakteryzował się bardzo dużym zmniejszeniem liczby gospodarstw ogółem i tylko niewiele mniejszym gospodarstw z działalnością rolniczą, a w rezultacie niewielkim wzrostem udziału tych ostatnich w strukturze gospodarstw ogółem (z 71% do 77%). W nieco większym stopniu, bo do 80,5%, wzrósł udział gospodarstw z działalnością rolniczą w ogólnej powierzchni gruntów rolnych tego sektora, jednak nadal był niższy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych, w którym wynosił 91%. Jednocześnie w okresie tym powierzchnia zasiewów zmniejszała się szybciej niż powierzchnia użytkowanych gruntów ornych (udział zasianych gruntów ornych zmalał z 75,3% do 70,4%). Trwał też proces wycofywania się gospodarstw z produkcji zwierzęcej lub jej znacznego ograniczania. Odsetek gospodarstw utrzymujących podstawowe zwierzęta gospodarskie obniżył się z 42% do 34%. Znacznie zmalało także pogłowie zwierząt gospodarskich. Natomiast w okresie poakcesyjnym, przy niewielkim zmniejszeniu liczby gospodarstw ogółem, nastąpił duży wzrost liczby gospodarstw z działalnością rolniczą. W rezultacie udział gospodarstw z działalnością rolniczą w strukturze ogółu gospodarstw rolnych zwiększył się do 97% i był już zdecydowanie wyższy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych, w którym obniżył się do 83%. Jednakże odsetek gruntów rolnych w użytkowaniu gospodarstw z działalnością rolniczą w użytkach rolnych ogółem w 2010 r. wciąż był niższy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (odpowiednio 97,8% i 89,4%). Jednocześnie w okresie tym powierzchnia zasiewów wzrosła o 14,8%, przy zwiększeniu powierzchni gruntów ornych o około 0,3%. W rezultacie gospodarstwa osób prawnych w 2010 r. charakteryzowały się bardzo wysokim udziałem (prawie 97%) obsianych gruntów ornych. W latach tych zaznaczyły się także pozytywne zmiany w produkcji zwierzęcej. Chociaż zmalała liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie i ich udział w strukturze ogółu gospodarstw, to równocześnie znacznie wzrosło pogłowie wszystkich zwierząt gospodarskich poza owcami.

W całym badanym okresie, a zwłaszcza w okresie poakcesyjnym, widoczny był także dynamiczny proces upraszczania, specjalizacji i koncentracji produkcji – zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. Miało to wyraźne odzwierciedlenie w zmianach w strukturze gospodarstw rolnych według typów rolniczych. Wyraźnie wzrósł, i tak już duży, udział gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych.

Ograniczenie powierzchni UR, obniżenie intensywności produkcji rolnej (w szczególności poprzez rezygnację z produkcji pracochłonnej) oraz duży postęp w procesie upraszczania, specjalizacji i koncentracji produkcji, a także coraz powszechniejsze korzystanie z usług w wykonywaniu różnych prac nie tylko w produkcji roślinnej, ale także zwierzęcej, skutkowało bardzo dużym zmniejszeniem liczby pracujących.

Wyżej przedstawione zmiany różniły się znacznie w zależności od formy organizacyjno-prawnej gospodarstw. Jeśli chodzi o zmiany liczby gospodarstw i gruntów rolnych w ich użytkowaniu, to zarówno w okresie przed-, jak i poakcesyjnym, bardzo duży spadek dotyczył grupy gospodarstw państwowych i spółdzielczych, a z kolei bardzo duży wzrost grupy gospodarstw własności zagranicznej i mieszanej. W pozostałych grupach gospodarstw zmiany były jeszcze bardziej zróżnicowane. W sumie, w całym analizowanym okresie powierzchnia UR zwiększyła się w użytkowaniu gospodarstw prywatnych krajowych pozostałych (poza SPR i spółkami) i samorządowych, a nieco zmalała w spółkach krajowych. W strukturze wszystkich analizowanych grup gospodarstw, poza grupą gospodarstw państwowych, nastąpił duży wzrost udziału gospodarstw z działalnością rolniczą i gruntów rolnych w ich użytkowaniu. Efekty restrukturyzacji grupy gospodarstw państwowych jednak zdecydowanie obniża wciąż niezakończony proces efektywnego zagospodarowywania Zasobu WRSP.

Dokonana analiza zmian wskazuje, że sektor gospodarstw prawnych, po dużym regresie w ujęciu ilościowym i zasadniczych zmianach w jego strukturze prawno-organizacyjnej w latach 1990-1996 oraz znacznym jeszcze zmniejszeniu się w okresie przedakcesyjnym, w ostatnich latach wyraźnie wchodzi na ścieżkę wzrostu.

Literatura:

1. Dzun W.: Gospodarstwa rolne w procesie transformacji systemowej (lata 1990-2002). *Wieś Współczesna*, nr 1, 2004.
2. Dzun W.: Państwowe gospodarstwa rolne w procesie przemian systemowych w Polsce. IRWiR PAN, Warszawa 2005.
3. Dzun W.: Przedsiębiorstwa rolne przed i po wejściu Polski do Unii Europejskiej. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
4. Dzun W.: Spółdzielnie produkcji rolnej w procesie przemian systemowych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4. 2009.
5. Dzun W., Dzun P.: Gospodarstwa osób prawnych [w:] *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010* (praca zbiorowa wykonana pod kier. W. Józwiaka i W. Ziętarey). GUS, Warszawa 2013.
6. Dzun W.: Procesy transformacji gospodarstw osób prawnych w latach 1990-1996. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, 2014.
7. *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002* (opracowanie pod kier. W. Józwiaka). GUS, Warszawa 2003.
8. Głębocki B.: *Zmiany w strukturze agrarnej polskiego rolnictwa w latach 2002-2012* [w:] *Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa* (praca zbiorowa pod kier. B. Głębockiego). GUS, Warszawa 2014.
9. *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR* (praca zbiorowa pod kier. W. Poczty). GUS, Warszawa 2013.
10. *Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 10 lat doświadczeń*. SGGW, AWRSP, Warszawa 2002.

11. Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 20 lat doświadczeń i perspektywy (red. nauk. H. Runowski). Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2013.
12. Runowski H., Ziętara W.: Stan dotychczasowy i rekomendacje na przyszłość w procesie przekształceń własnościowych [w:] Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 10 lat doświadczeń. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.
13. Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010 (praca zbiorowa wykonana pod kier. W. Józwiaka i W. Ziętary). GUS, Warszawa 2013.

Ważniejsze materiały statystyczne wykorzystane w opracowaniu:

1. Budynki, budowle, infrastruktura techniczna. PSR 1996. GUS, Warszawa 1997.
2. Budynki i infrastruktura techniczna w gospodarstwach rolnych. PSR 2002. GUS, Warszawa 2003;
3. Charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 2010. GUS, Warszawa 2012.
4. Ciągniki, maszyny i inne środki transportu w gospodarstwach rolnych. PSR 2002. GUS, Warszawa 2003.
5. Ciągniki, maszyny rolnicze i inne środki transportowe. GUS, Warszawa 1997.
6. Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji. PSR 2002. GUS, Warszawa 2005.
7. Pracujący w gospodarstwach rolnych. PSR 2010. GUS, Warszawa 2012.
8. Przemiany agrarne. PSR 1996. GUS, Warszawa 1997.
9. Przemiany agrarne. PSR 2002. GUS, Olsztyn 2003.
10. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 1996. GUS, Warszawa 1998.
11. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 2002. GUS, Warszawa 2003.
12. Środki produkcji w rolnictwie. PSR 2010. GUS, Warszawa 2011.
13. Uprawy rolne. PSR 2002. Warszawa 2003.
14. Uprawy rolne i wybrane elementy metod produkcji roślinnej. PSR 2010. GUS, Warszawa 2011.
15. Użytkowanie gruntów. PSR 2010. GUS, Warszawa 2011.
16. Użytkowanie i jakość gruntów. PSR 1996. GUS, Warszawa 1997.
17. Użytkowanie i jakość gruntów. PSR 2002. GUS, Warszawa 2003.
18. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. PSR 2002. GUS, Warszawa 2003.
19. Wybrane cechy charakteryzujące zmiany w gospodarstwach rolnych. PSR 2002. GUS, Olsztyn 2004.
20. Zwierzęta gospodarskie. PSR 1996. GUS, Warszawa 1997.
21. Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej. PSR 2010. GUS, Warszawa 2011.

WŁODZIMIERZ DZUN

Institute of Rural and Agricultural Development
of the Polish Academy of Sciences
Warszawa

STRUCTURAL CHANGES IN THE AGRICULTURAL HOLDINGS OF LEGAL PERSONS DURING THE PRE- AND POST-ACCESSION PERIOD (YEARS 1996-2010)

Summary

In this paper an attempt was made to analyse the changes in the agricultural holdings of legal persons in the period 1996-2010, taking into account the pre- and post-accession period. In the analysed period, the agricultural holdings of legal persons, after the rapid and profound changes in the ownership, as well as and the legal and organizational structure in the first half of the 90s, were still subject to a profound restructuring. The effects of this process, however, were significantly different in the pre- and post-accession period. The article presents the basic structural changes in the whole farming sector of legal persons, including the various legal and organizational forms. The analysis concerned the changes: in the number of agricultural holdings and agricultural land in their use (including holdings with agricultural activities, in the area structure, in the spatial distribution of holdings by provinces, in the orientation of agricultural production, in the economic size and the labour input. The analysis was based on data from PSR 1996, 2002 and 2010, as well as the literature.